

Радоје ПАЈОВИЋ*

ЗАПИС О ПОЧЕЦИМА

(о мојим првим данима у Архиву ЦКСКЦГ за историју Савеза комуниста и Историјском институту СР Црне Горе)

ABSTRACT: This text is an autobiographical recount of the author's professional beginnings in the Archive of the Central Committee of the League of Communists of Montenegro for History of the League of Communists and at the Historical Institute of Montenegro. It describes not only the course of the career of historian Radoje Pajović, but also the development of the Historical Institute of Montenegro from the start of the 1970s. It also gives a recollection of the people who worked in this institution and who participated in the affirmation of the historical science in Montenegro.

KEY WORDS: Archive of CC of LC of Montenegro for History of the League of Communists, Historical Institute of Montenegro, Historical Society of Montenegro, Cetinje, Podgorica, 'Historical Records', Dimo Vujović, Mirčeta Đurović

Негдје у јесен 1956. године, на Одсјек за историју при Филозофском факултету у Београду (Капетан Мишино здање), дошао је др Бранко Павићевић, историчар, првоборац, да пренесе интересовање Централног комитета Савеза комуниста Црне Горе за три студента историје које би стипендирао, с тим да по завршетку студија дођу у Централни комитет СКЦГ, да раде у Архиву за историју Савеза комуниста. Вијест о томе била је објављена на огласној табли Катедре за историју. На конкурс смо се јавили тројица: Зоран Лакић, Зеко Станишић и ја, Радоје Пајовић. Сви тројица смо били примљени. Стипендија је почела да тече од 1. јануара 1957. Дипломирао сам у фебруару 1957. године, тако да сам стипендију ЦК примао само два мјесеца. Стипендија је била тако добра да ми је било жао што нијесам остао дуже на студијама.

* Аутор је био научни савјетник у Историјском институту.

На посао сам ступио 1.марта 1957. Прихваћен сам одмах, мимо свих очекивања. Пристојна плата (2.200 дин. више него што бих имао у школи), добио сам надокнаду за стан (око 60% висине плате) и одмах 15 дана одмора, као награду што сам брзо дипломирао. У Одјељењу за историју радило је пет службеника: начелник првоборац Вучина Вучинић, потпуковник у резерви првоборац Љубо Анђелић, Драгица Лопичић, борац од прије 8.септембра 1943, Даница Дана Драгашевић, млада жена која није стигла да буде борац и Спасоје Дурковић. Све дивни људи, веома погодни за сарадњу. Вучина Вучинић је био формално начелник, али неформални руководилац био је искусни револуционар Никола Ковачевић Стари, члан Извршног комитета ЦК СКЦГ и председник Комисије за историју Савеза комуниста Црне Горе. Он је био политички секретар ПК КПЈ за Црну Гору средином 20-тих година. Никола је 20 година провео -у иностранству, на пословима Коминтерне. Он је био старији брат Саве Ковачевића, народног хероја. У току НОБ Стари Ковачевић је био у САД и Канади (по налогу Коминтерне). Не гдје 1942.био се укрцао на неки амерички трговачки брод, који је пловио за Велику Британију. Брод су бомбардовали и потопили њемачки авиони. Стари је задобио преко 70 рана и једва је остао жив. Кад је стигао у Југославију, након ослобођења, Тито га је послао за амбасадора у Бугарској, гдје је остао двије године, тако да се у домовину вратио након 20 година странствовања. Стари је био душа од човјека. Односио се према мени боље него да сам му био син. Он је често путовао по градовима Црне Горе и водио ме стално са собом да ми прича о свом револуционарном раду, а у ствари о историји КПЈ и међународног радничког покрета. Натјерао ме да научим да типкам на писаћој машини са 10 прстију, да научим да рукујем електронским апаратима (магнетофон, грамофон) и да научим да шофирам, уступајући ми за обуку своја кола и свог возача као инструктора.

У Архиву сам радио од 1.марта до средине септембра 1957.године, када сам пошао на одслужење војног рока.

За то вријеме главни посао је био усмјерен на писање ратних хроника по општинама. У установи је одржан кратки курс о писању хроника, а затим сам то примијенио у пракси. Дописивао сам се са општинским комисијама, а често и одлазио на терен да им преносим искуства. Резултати су дијелом достављани Архиву, а дијелом су остављани у комисијама. Данас се дио тих материјала налази у Државном архиву Црне Горе, Одјељење Подгорица – нотирано као Мемоарска грађа.

За вријеме тадашњег боравка у Архиву остала су ми у сјећању два догађаја. Први је био прослава 20.годишњице Белведерских демонстрација од 26.јуна 1936. године. Додуше славили смо 21.годишњицу

(26. јуна 1957, јер кад је требало (1956) није држана. Био је велики митинг на Белведеру. Велика маса народа. Говорио је Блажо Јовановић, политички секретар ЦК СКЦГ и предсједник Народне скупштине СР Црне Горе. То је тада била најзначајнија државна функција. Блажо је говорио опширно о значају белведерских демонстрација, али је изрекао и једну духовиту опаску на рачун великог броја људи који су тражили регулисање статуса борца, ради добијања бораčkih пензија. Блажо је на то реаговао: „Да смо имали толико бораца колико их имамо данас не бисмо морали 1942. године напуштати Црну Гору и ићи у Западну Босну.“ Тада је наишао велики аутобус са ансамблом Београдске опере. Зауставио се. Мирослав Чангаловић је отпјевао неколико партизанских пјесама. Поред осталих: „Са крај Босне до мора, зна га земља сва / свуд се славом прочуо командант Сава“.

Други догађај је везан за 13. јул 1957. године, када је откривен Споменик партизану – борцу на Горици. Тада је око 60 палих народних хероја сахрањено у посебним криптама. Био је велики митинг. Много вијенаца. Вијенац Централног комитета СКЦГ носили смо ми из Архива: Драгица Лопичић, Спасоје Дурковић и ја.

Поводом 1. маја објавио сам у „Побједи“ подлистак (фелтон) о првим првомајским прославама у Црној Гори 1919. године, а очи одласка у ЈНА други фелтон такође у „Побједи“ о првим прославама Октобарске револуције.

Негдје у мају 1957. дошао је у Архив Јагош Јовановић, главни уредник Редакције Енциклопедије Југославије за Црну Гору и понудио ми да будем секретар његове Редакције. Жао ми је што то због скорог одласка у ЈНА нијесам могао да прихватим.

Архив ЦК налазио се ће и ЦК, у згради Народне скупштине Црне Горе (данашња зграда Скупштине Црне Горе). Негдје на преласку из прољећа у љето примијетио сам избацивање намјештаја из четири просторије у приземљу Скупштине. Пришао сам да видим шта је и добио одговор да се ове четири просторије припремају за прихватање Историјског института СР Црне Горе, чији су Библиотека, Архив и намјештај већ били спаковани и кренули камионима за Титоград. Код Црне греде Цетињани су поставили барикаде и нијесу дозволили напријед. Тако је средином 1957. спријечен први покушај пресељења Историјског института са Цетиња у Титоград. У октобру 1958. године Влада (Извршно вијеће) Црне Горе доноси одлуку о пресељењу Института у Титоград и о његовом спајању са Архивом за историју Савеза комуниста Црне Горе (који се налазио при ЦК СКЦГ). Одлука је објављена у „Службеном листу“ а ступала је на снагу 1. јануара 1959. Радници Архива за историју СК су од тог дана прешли на платни списак Института, а његово

пресељење је улиједило 1. марта 1959. године. Пресељење Института зграду Скупштине, него у зграду РСУП-а Црне Горе, на Булевару Лењина бр. 4. Данас је то Булевар Св. Петра Цетињског. Осим РСУП-а и Института, тада су у тој згради били смјештени Републички завод за статистику и још неке друге установе.

Негдје у то доба (1957) свраћао сам у Институт, на Цетињу, али не могу са сигурношћу да се сјетим у којој се згради Институт налазио. Чини ми се у згради Бановине. Али се добро сјећам како се тада Институт називао. На табли је писало: Народна Република Црна Гора, а испод – Историјски институт, и трећи ред у десном углу: - Цетиње. Налазим за потребно овода посвједочим, јер сам негдје прочитао да се Институт преселио у Титоград под називом: Институт за изучавање историје црногорског народа. Тако се у почетку Институт стварно називао, али се назив промијенио док се налазио у Цетињу, а не по доласку у Титоград. Као што је познато, почетком јула 1948. године Влада НР Црне Горе формирала је Институт за проучавање историје црногорског народа, са сједиштем на Цетињу. У вријеме када сам долазио у Институт директор је био др Андрија Лаиновић. Уочи преласка Института у Титоград др Лаиновић је био изабран за професора историје на факултету у Скопљу.

Из ЈНА сам се вратио почетком септембра 1958. године. Чекало ме је неколико изненађења. Као прво и најважније – дотадашњи председник Комисије за историју Савеза комуниста, Стари Ковачевић, пошао је у пензију. Није ми било лако, знао сам што губим – сјајног човјека, великог револуционара, човјека од огромног искуства. Нови председник Саво Брковић примио ме доста хладно: – Јеси ли дошао, добро, врати се кући, одмори се па сјутра на посао. „То је у реду, рекох, али ништа не рекосмо о условима. Важе ли стари услови“, упитах. „Не занимају ме никакви услови. Ако си дошао да радиш уради како сам казао, а ако нећеш, да смо здраво!“ одговори председник. Схватио сам поруку прилично одбојно. На растанку прикупих храброст да кажем: „Друже Саво, имам ли ја каквих обавеза према Централном комитету, с обзиром на уговор о стипендији“, упитах. „Немаш“ – рече Саво. „Онда – збогом друже Саво! рекох и одох у канцеларију да видим шта ми ваља радити даље. Сјетих се једног конкурса из листа „Политика“, у коме гимназија у Бањалуци тражи професора историје. Узех лист хартије, увукох га у писаћу машину и написах адресу. У том закуца неко на вратима канцеларије, кад ко је – Андро Мугоша, организациони секретар СКЦГ и кадровик. Поздрависмо се, а онда ме упита: „Шта радиш?“ Ја му објасним све потанко – посебно како се јављам на конкурс за про-

фесора историје. „Зар нећеш код нас да радиш?“ рече. „Ја сам дошао с том намјером, али након разговора са другом Савом, стекао сам утисак да овдје више нијесам потребан. Он неће да чује ни за какве услове, а ја сам фамилијаран човјек, па немам право на неизвјесност. Морам унапријед да знам услове.“ На то друг Андро упита: „Би ли ти прихватио да радиш под истим условима које си прије имао?“ „Како да не бих, ја сам са старим условима сасвим задовољан“. На то друг Андро настави: „Е онда, извади тај папир из машине, поцијепај га, баци у корпу за отпатке, па иди кући и одмори и сјутра на посао!“ Ја се истински обрадовах и поступио како је друг Андро рекао. Кад сам се вратио на стан, почех да одмотавам филм и да размишљах како то да баш у право вријеме друг Андро улази у „игру“. Помислио сам да је могуће да је Саво окренуо телефон друга Андра, као кадровика и саопштио му наш разговор. Не вјерујем у случајност. Убрзо сам се спријатељио с друговима и Андром и Савом, али их никад нијесам питао о томе – како је онда дошло до Андрова уласка у моју канцеларију. По природи посла сретао сам се са Савом готово сваког дана, не само док сам радио у Архиву СК, него и након спајања Архива са Институтом – преко 30 година дивне сарадње, пријатељовања, дружења, до његове смрти. И то пријатељовања не само са Савом, него и са његовом породицом. Уз Сава Брковића сам много научио. Припадао је соју идеалних комуниста. Праведан, принципијелан, радан, врло образован. Чврст карактер. Тијесно смо сарађивали. Одмах ми је одредио три научноистраживачка задатка: Учешће КПЈ у Црној Гори на парламентарним изборима 1920-1938, Црногорски народни фронт слободе 1935-1940. и Радничко-сељачка партија у Црној Гори (1935-1941). Све сам то реализовао као сарадник Историјског института. Постао сам сарадник и његове партијске редакције за Црну Гору, затим секретар Комисије за историју Савеза комуниста Црне Горе, чак неколико мандата и за вријеме других председника.

По повратку из војске нијесам у Архиву затекао Дану Драгашевић. Она је пошла у другу организацију, ако се не вaram – у редакцију Титовог пионира. Затекао сам нову дактилографкињу млађану Милеву Вучинић из Рогама.

У вријеме наставка рада у Архиву за историју СК сарађивао сам са Друштвом историчара Црне Горе. У живом ми је сјећању остала једна годишња скупштина Друштва историчара Црне Горе, у Никшићу, у јесен 1958. године. Скупштине историчара радиле су у два дијела. Први дио је посвећен научним саопштењима својих чланова, а други дио наставним проблемима и текућим питањима. У првом дијелу сјећам се предавања о Подгоричкој скупштини, који је поднио Димо Вујовић, директор Историјског института. Димо је ту тему пријавио за II конгрес

историчара Југославије, који је био заказан крајем те године у Загребу, а ово у Никшићу била је уствари генерална проба. То је био одломак из Димове докторске тезе „Уједињење Црне Горе и Србије“. Димо је понашање српске војске тзв. Јадранских трупа у вријеме Подгоричке скупштине приказао објективно тј. да је, реално гледано, то била окупација. Наста „земљотрес“. Устадоше неколико старијих професора, међу којима је Марко Бошковић, професор гимназије у Котору, био најглатији. Дигосе штапове увис и са њима запријетише Диму – хоће да га линчују. Смири се некако ситуација, а Димо из тога извуче поуку. Одустаде од закључака које је сам изрекао, а то саопшти кроз цитате српских официра и генерала. Тако је цитирао телеграм војводе Живојина Мишића, начелника српске Врховне команде упућеног у новембру 1918. команданту Јаранских трупа у Црној Гори: „Наставите најенергичније и свим средствима да се на територији, које је наша војска окупирала, угуши свака агитација па ма од кога она долазила. За ово вам стоје на располагању сва средства којима можете располагати без икаквога презања“ (подвукао Р.П.).

Поред других цитата регента Александра и других утицајних личности Димо Вујовић цитира наредбу мајора Светолика Николића, команданта мјеста у Цетињу којом се уводи полицијски час. Против оригиналних цитата није нико протестовао. То само говори како се чак и у то социјалистичко вријеме тешко долазило до истине о Подгоричкој скупштини, и не само о њој.

Димо Вујовић је често навраћао у Архив. Ту смо се боље упознали. Обавијестио ме да је „пројектован“ за новог директора Историјског института, да Институт почетком нове 1959. године треба да пресели у Титоград, да је влада тј. Извршно вијеће донијело такву уредбу, да је она објављена у Службеном листу и, што је најважније, донесена је уредба о спајању Архива за историју СК и Историјског института. На тај начин Институт ће имати два дијела: Научни сектор са библиотеком и Архив за раднички покрет. У новој установи могу да бирам – да останем у Архиву као архивистички приправник или да конкуришем за мјесто асистента за проучавање историје радничког покрета. Сво особље Архива прешло је у нову фирму, осим начелника Вучине Вучинића, који је отишао у старосну пензију. Од 1. јанура 1959. почео сам да прима плату од Историјског института, иако се Институт преселио 1. марта 1959. године. Институт се услио у зграду РСУП-а. Добили смо седам пристојних канцеларија и једну велику салу где смо смјестили библиотеку. Имали смо и дугачки широки ходник, где смо смјестили дио библиотеке. Са Институтом са Цетиња дошли су др Мирчета Ђуровић, шеф рачуноводства Вучић Тодоровић,

књижничарка Босилка Радовановић и дактилографкиња Вукица Поповић. Друга дактилографкиња је остала на боловању на Цетињу и никад више није дошла више у Институт. Са Архивом су дошли Љубо Анђелић (књижевник и публициста (носилац Споменице 1941) и резервни потпуковник ЈНА), приправник за архивистику Радоје Пајовић и архивски помоћници Спасоје Дурковић, Драгица Лопичић и дактилографкиња Милева Вучинић.

Формиран је Савјет Института на челу са Радованом Лекићем, секретаром Народне скупштине Црне Горе. Савјет је усвојио Статут, према коме су формирана два истраживачка одјељења: I Одјељење за проучавање историје Црне Горе до 1918.године, и II Одјељење за савремену историју, тј. за период послје 1918.године, које се звало Одјељење за историју радничког покрета, а Архив за историју СК, преименован је у Архив за историју радничког покрета.

За вријеме док се налазио на Цетињу Институт није имао стални научни кадар већ је свој програм реализовао уз спољну сарадњу, сарадници Института редовних и ванредних чланова Института, нешто слично академијама наука. Након преласка у Титоград спољна сарадња је настављена, али статус спољних сарадника није био дефинисан као раније. Преласком у Титоград Институт је измијенио дотадашњу концепцију. Почело се са стварањем сопственог сталног научног кадра.

Најважнија је била одлука, усвојена Статутом, да се Историјски институт СР Црне Горе формира као научноистраживачка установа са сталним научним кадром. Институт је имао и свој часопис Историјски записи.

Расписан је конкурс за пријем научних радника и асистената као научног подмлатка. Конкурс није испунио очекивања. Јавило се недовољно кандидата. По конкурс за I одјељење примљен је др Мирчета Ђуровић, као научни сарадник, који је постављен за начелника I одјељења. За асистенте су изабрани Новица Ракочевић, професор средње школе. Новак Ражнатовић, професор средње школе, Милан Ивановић, савјетник у заводу за школство, а нешто касније и Радоман Јовановић, као архивиста Државног архива. За II одјељење примљени су Радоје Пајовић и Зоран Лакић, који се очекивао да се врати са одслужења војног рока. Он је такође третиран ако приправник за архивисту у Архиву за историју СК. Накнадно је примљен и Јован Бојовић, професор средње школе. За стручне сараднике II одјељења примљени су Љубо Анђелић, Ђуро Вујовић и Гојко Вукмановић. Они нијесу били тада завршили факултете. Др Мирчета је, уз дужност начелника I одјељења, постављен за главног и одговорног уредника часописа Историјски записи.

Ван ових структура био је Димо Вујовић, којег је Влада поставила за директора. Он се на челу Института налазио 20 година. Димо Вујовић обављао је дужност начелника I одјељења.

Мирчета Ђуровић се задржао у Институту само двије године, јер је изабран за декана тек формираног Економског факултета. Мирчетин допринос, иако за кратко вријеме, био је драгоцјен. Као главни уредник часописа одржао је асистентима више практичних часова из научне методологије.

У самом старту Историски записи су почели да излазе тромјесечно, тј. четири пута годишње, а не као до тада – једном годишње.

Додуше, то је била пракса посљедњих година цетињског периода. Раније је било је случајева и по десетак пута годишње, али у мањим свескама. Од 1959. Историски записи су постали орган и Друштва историчара Црне Горе.

Осим два научна одјељења, Библиотеке и часописа (Историски записи) Архив за историју СК наставио је своју дјелатност, све до почетка 90-тих година, али као Архив за раднички покрет (а уствари – за савремену историју). О цјелисходности одвајања Архива и припајања Државном архиву не желим да говорим, јер то не схватам као задатак ове забиљешке.

Од административног особља примљени су Милосав Маљета Бабић за секретара Института, Станка Радуловић за административног радника, за курира Саво Вукићевић, а за хигијеничарку постављена је Даница Ајковић. Кад је Саво Вукићевић изабран за економа Студентског дома, замијенио га је Михаило Вукчевић, а Михаила Љепосава Беба Булајић. Убрзо је дошло до одлива кадрова. Мирчета Ђуровић је 1960. изабран за декана Економског факултета, Зоран Лакић је пошао у Министарство просвјете и науке, Гојко Вукмановић за директора Завичајног музеја у Бару, Милан Иванчевић се вратио у Завод за школство, Љубо Анђелић је постављен за секретара Комисије ЦК за историју СК, а Спасоје Дурковић и Милева Вучинић су се вратили у ЦК. Нешто касније примљени су у I одјељење др Ђоко Пејовић, директор Државног архива и Душан Вучковић, шумарски инжињер. Ђуро Вујовић је у међувремену дипломирао, па је изабран за асистента у II одјељењу, а на његово мјесто начелника Архива изабран је Славко Станишић, професор историје, који је радио као секретар у Главном одбору ССРНЦГ.

На прелазу из 60-их на 70-те године Институт је ојачао докторирањем сопствених кадрова. Димо Вујовић је докторирао почетком 60-тих, а крајем 60-тих и почетком 70-тих докторирали су: Новица Ракочевић, Душан Вучковић, Јован Бојовић, Радоје Пајовић, Ђуро Вујовић, Радоман Јовановић и Новак Ражнатовић.

До почетка 70-тих година Историјски институт је био узоран колектив. Његови сарадници су се афирмисали и на југословенском нивоу. Учествовали су на многим домаћим и међународним скуповима. Сарадници Института су објавили на десетине књига и на стотине научних чланака у домаћим и југословенским часописима, чак и у међународним. Кадрови Института су се специјализовали на многим међународним универзитетима: у Москви, Паризу, Риму, Бечу. Сарадници Института постали су чланови савјета у институцијама науке, културе и просвјете, музеја, архива. Институт је организовао и неколико научних скупова. Почела су да пристижу и разна признања, одликовања, општинске и републичке награде, укључујући и Тринаестојулску.

Првог маја 1966. године Институт је пресељен у садашње просторије на Булевару револуције број 5. Тада је престао да постоји Завод за продуктивност, па се у његове просторије преселио Институт. Тада је Институт добио и дио просторија које су припадале Министарству рада, а оно је добило нове просторије. Тада је Институт добио приземље, други спрат и подрум. У међувремену дошло је до договора са Заводом за запошљавање да се њима додијели највећи дио подрума, заправо читав подрум сем подрумских просторија које су припадале кућепазитељу. На рачун тога Институт је добио 1-2 просторије на првом спрату, а након исељења Републичког вијећа за прекршаје Институт је добио још једну просторију.

Када је донесена одлука да се при Институту формира Редакција за историју Црне Горе, Влада је иселила кућепазитеља, а његов стан је додијељен Институту на име рада Редакције.

Библиотека Института наставила је своју уходану дјелатност. Њена књижничарка Босиљка Радовановић импоновала је својим образовањем и културом. Била је и зналац страних језика, нарочито француског, што је било од не малог значаја за кориснике библиотечких фондова. На жалост на њено „трајање“ у Институту није било дугог вијека. Ненадно ју је погодио срчани инфаркт. На њено мјесто књижничарке изабрана је једна млада и љупка дама Верица Стојановић, која је у Институту стекла пензију.

И у администрацији је дошло до промјена. За начелника администрације после пензионисања Милосава Бабића на његово мјесто је изабран Шпиро Секулић. За главног администратора изабрана је стамена госпођа Станка-Роса Радуловић, која је у Институту остала до пензије.

Послије извјесног времена дактилографкиња Вукица Поповић вратила се на Цетиње. То је била врло образована жена, матуранткиња, која је изврсно познавала правопис. За текстове које је она прекуцавала језички лектор није имао много посла. Импоновала је у сваком погледу.

На њено мјесто дошла је млада почетница Слободанка (Мика) Шћеповић, која је импоновала озбиљношћу, вредноћом, кооперативношћу. Након што се удала на њено мјесто су дошле прво на краће вријеме Милка Војиновић, а затим Милодарка Матовић-Радуловић, обије сјајне, и као људи и као дактилографкиње. Невјероватно колико је Институт имао срећу са том браншом.

Од средине 60-тих до почетка 80-тих година структура Историског института изгледала је овако:

Директор: Димо Вујовић;

I одјељење: Ђоко Пејовић, Душан Вучковић, Новица Ракочевић, Новак Ражнатовић и Радоман Јовановић;

II одјељење: Радоје Пајовић, Ђуро Вујовић и Јован Бојовић;

Архив за раднички покрет: Славко Станишић, Павле Милошевић, Драгица Лопичић;

Библиотека: Верица Стојановић;

Администрација: Шпиро Секулић, Вучић Тодоровић, Станка (Роса) Радуловић, Слободанка Шћеповић, а затим Милодарка Матовић-Радуловић, Љепосава Булајић и Даница Ајковић.

Почетком 80-тих дошло је до новог подмлађивања кадрова.

Овај запис прати развој Института до краја 60-тих и почетка 70-тих година.

Ако бих некога хтио да похвалим, онда бих морао да похвалим прва два мандата директора Дима Вујовића. Он је ударио темеље титоградској фази Института, али се последице другог мандата заморио, а можда и заситио. Велика му је мана што је Институт обрађивао само XIX и XX вијек црногорске историје.

Намене је најснажнији утисак оставио Мирчета Ђуровић. Вио је велики практичар, а једноставан човјек. Од њега смо много научили, ја посебно, из методологије научно-истраживачког рада. На мене је пријатан утисак оставила дактилографкиња Вукица Поповић. Она је имала гимназијску матуру, а запослила се као дактилографкиња. Била је веома образована а беспријекорно је познавала правопис. И од ње се имало што научити. И на крају издвојио бих курирку Љепосаву Бебу Булајић. Боже, како је била људска, одговорна, паметна. Она је обављала много послова, чак је помагала и у рачуноводству и у техници.

Могло би се још о понекоме лијепо проговорити, али ту увијек постоји опасност да некога заборавим, па нека остане овако.

Овдје бих хтио да забиљежим једну догoдoвштину везану за обиљежавање 50.годишњице Мојковачке битке. За ту битку везане су многе противурјечности, а понајвише за Мојковачки бој, који се одиграо на Бадњи-дан и Божић 1916.године (6. и 7.јануара 1916). И дан данас многи историчари, политичари, публицисти, новинари, и ко не све, не праве разлику између мојковачких бојева и Мојковачке битке. Готово по правилу посљедњи Мојковачки бој од 6.и 7. јануара сви побројани сматрају да је то Мојковачка битка. А Мојковачка битка је у ствари Мојковачка операција која траје од средине октобра 1915. од првих бојева од Дрине и Јавора, а завршава се, ето, 7.јануара 1916.године. Мојковачка битка (операција) имала је огроман значај за српску војску. Црногорска војска је са неколико узастопних бојева спријечила спајање аустроугарске војске из Босне, под командом генерала Поћорекa, са њемачком армaдом, која је, под командом фелдмаршала Макензена, наступала са правца Македоније и Косова. То је спријечила Црногорска (тзв. Санџачка) војска под командом сердара дивизијара Јанка Вукотића. Није тешко погодити шта би било са исцрпљеном српском војском, да су ове двије армаде затвориле обруч око ње. Знао је то и регент Александар кад је сердару Јанку и црногорској Врховној команди послао телеграме, у којима вапије – „Задржите Поћорекoву армију само 24 сата, па ћете се одужити српству за сва времена“. Црногорска војска је Поћорекoву армију задржала колико је год требало. А Мојковачки бој од 6.и 7.јануара 1916. није уопште био потребан, јер се у то вријеме и посљедњи српски војник пребацио у Албанију, на путу за Крф. Мојковачки бој је био ујдурма злогласнога Петра Пешића, српског пуковника – начелника црногорске Врховне команде да задржи црногорску војску да се не повуче са, или макар за српском војском на Крф. Тиме је црногорска војска остављена, без ичије помоћи, да се супротстави несразмјерно надмоћнијој аустроугарској војсци. Петар Пешић је то јавно признао 1925. године у полемици са српским генералом академиком Живком Павловићем. Наиме, генерал Ж. Павловић је критиковао Петра Пешића за нелојалан однос према Црној Гори и црногорској војсци. На то му је Петар Пешић у „Ратнику“ 1925.одговорио:

„А шта би било генерале од нашега плана да су се на Солунском фронту уз краља Петра нашао краљ Никола, а уз српску и црногорска војска“. Црногорска војска је још прије Првог свјетског рата плански опструрирана и деструирана од српске владе, као један од најважнијих чинилаца за опстанак црногорске државе. Први такав покушај учињен је на Брегалници 1913.године, када је црногорска дивизија (четири

бригаде, 12.000 војника) имала распоред између II и III српске армије. Договорено је било да једног дана српске армије и црногорска дивизија, крену у исто вријеме у напад против бугарске војске. Црногорска дивизија је упала дубоко у бугарски распоред, а српске армије нијесу мрдале у напад. Црногорску војску је спасио случај што је бугарска војска добила масовно дезинтерију и није могла да се покрене из ровова. Није тешко погодити шта би било са црногорском војском да је бугарска војска била здрава. Народ би рекао не би од ње остало ни пиличника. О томе детаљно пише Михаило Лалић у роману Гледајући доље на друмове. Црногорска социјалистичка држава је знала за ту ујдурму и није јој падало на памет да Мојковачку битку прославља поводом педесетогодишњице.

У то вријеме, јануара 1966. године, ја сам био предсједник Друштва историчара Црне Горе. На предсједништву Друштва историчара смо оцијенили да би 50. годишњицу требало обиљежити и објаснити о чему је ријеч. Планирали смо да одржимо неколико предавања у Титограду, Никшићу, Колашину, Бијелом Пољу и Беранама, а у Мојковцу – на Бадњи дан, 6. јануара 1966. године. Предавање у Титограду била нам је генерална проба. Предвиђели смо три предавача: генерала Велимира Терзића, пуковника Краљевске југословенске војске у пензији Љуба Полексића, команданта Ускочког батаљона у Мојковачком боју и др Новицу Ракочевића, аутора књиге *Црна Гора* у Првом свјетском рату. Уз предавања планирали смо културни програм, поред осталог и премијерно приказивање тек пронађеног филма о крунисању краља Николе.

Радили смо по својој савјести и никога нијесмо консултовали нити тражили одобрење. Умјесто тога, упутили смо позиве – предсједнику Савеза комуниста (Ђоку Пајковићу), предсједнику Скупштине (нијесам запамтио име), предсједнику Извршног вијећа (Веселину Ђурановићу), предсједнику ГО ССРН (Ику Мирковићу), Команди војног подручја (генералу Мигу Димитрију Врбици) и још на десетак адреса. Сви су дошли, осим предсједник Владе. И свима њима се свиђела представа (предавање) и остало. То ми је потврдио предсједник општине Мојковац, млађани Драган Јовановић. Пришао ми је на крају скупа и питао да ли бисмо то могли да поновимо у Мојковцу. Одговорио са му да смо се о томе већ договорили. „С ким?“ – упита Драган. С Домом ЈНА у Мојковцу – одговорих. „А може ли Општина у томе да учествује“, упита Драган. „Може, ако хоће“, одговорих и још додадох да ми нијесмо у то хтјели да уплићемо државне органе, а ако он хоће добровољно, ми немамо ништа против. Увјерен сам, да се Драган Јовановић о томе договорио са представницима власти у Титограду. Уосталом, и власт је узела учешће у, сад можемо рећи, прослави у Мојковцу, јер је мојковач-

ка власт ангажовала два члана Београдске опере, неколико позоришних глумаца, а ангажовано је и пљеваљско Културно-умјетничко друштво „Волођа“, са народним пјесмама и играма. Увјерен сам да за присуствовање титоградској представи није било договора међу представницима власти. Друга је ствар била у Мојковцу. Тамо није дошла првагарнитура: ни Предсједник Партије, ни Предсједник Народне скупштине, ни Предсједник Извршног вијећа. А било је четири члана Извршног комитета ЦК СКЦГ (Видоје Жарковић, Бебо Брајовић, Ико Мирковић, Радомир Коматина (?). Било је неколико чланова владе (сјећам се Велизара Перуновића и Вукице Мићуновић). Били су присутни предсједник Главног одбора ССРН (Ико Мирковић), командант Војног подручја (генерал Врбица) и директори бројних предузећа и предсједници разних културних удружења, књижевника, понајвише. Било је присутно 7-800 преживјелих учесника Мојковачке битке. Тада је одлучено да се учесницима Мојковачке битке подигне споменик, што је и учињено. Занимљиво је да су неки учесници Мојковачке битке захтијевали да се подигне споменик и погинулим Швабама, што није прихваћено.

Уочи саме прославе у Мојковцу имао сам и један мали инцидент. Драган Јовановић и ја утврдили смо сценарио прославе и он је био плакатиран на више мјеста у Мојковцу. Уочи почетка представе интересовао се мој пријатељ Љубо Анђелић, првоборац, књижевник да и њега уврстим у програм. Ја сам Љубу нудио на почетку да га укључим у програм, али је он то одбио. Кад је видио колико се окупило преживјелих учесника битке прохтјело му се да и он учествује, али је тада било касно, јер је програм објављен. Интервенисао је преко два-три утицајна човјека, али нијесам могао помоћи. На крају је интервенисао и предсједник Социјалистичког Савеза Радног народа Републике, али ни то нијесам могао да прихватим. Кад је предсједник (Ико Мирковић) рекао: „Значи, нема шансе!“ Би ми непријатно и рекох: „Има шансе.“ На његово питање – Како? Ја рекох о томе ја не могу да одлучим, али можете Ви, а ту су и четири члана Извршног комитета СКЦГ. Ви можете да одлучите о много важнијим стварима од ове. Према томе, одлучите Ви, а ја ћу прихватити што Ви одлучите, с тим да Ви сносите одговорност, ако то не буде исправно“. На то је Ико одговорио: „Не можемо ми да сносимо одговорност!“ „Не можете ни ви одлучивати, а ја бити одговоран. Ви сте ме учили да онај ко одлучује сноси одговорност, ако одлука не буде права.“ Онда Ико рече: „Нека буде како је предвиђено сценаријем.“

Представа је успјела у сваком погледу, тако да смо ми после Мојковца одржали још неколико предавања. То је било зимско доба и Влада нам је обезбиједила службена кола и многе друге погодности.

Напомена: Уочи Првог маја 1966. године Институт се преселио у зграду на Булевару револуције бр. 5, ње се и данас налази.

Radoje PAJOVIĆ

RECOUNT OF MY BEGINNINGS

(of My First Days in the Archive of the Central Committee of the League of Communists of Montenegro for History of the League of Communists and at the Historical Institute of the Socialist Republic of Montenegro)

Summary

This text is an autobiographical recount of the author's professional beginnings in the Archive of the Central Committee of the League of Communists of Montenegro for History of the League of Communists and at the Historical Institute of the Socialist Republic of Montenegro.

It describes the final year of studies at the Faculty of Philosophy in Belgrade, Department of History. After graduating, in February 1957, as a holder of a scholarship of the Central Committee of the League of Communists of Montenegro, the author first started working in the Archive of the Central Committee of the League of Communists of Montenegro for History, and since 1 January 1959, he has been working at the Historical Institute of the Socialist Republic of Montenegro.

This record follows the development of the Historical Institute of Montenegro since the end of the 1960s and the beginning of the 1970s.

In the text, the author remembers his beginnings, people and events of that time connected to the Historical Institute, the Historical Society of Montenegro and the historical science in general. He presents the staff structure of the Institute, its organisation and scientific conception and the composition of personnel from 1959 to the start of the 1970s.

Especially valuable are the details of the moving of the Historical Institute of Montenegro from Cetinje to Titograd, on 1 March 1959, as well as of the merging of the Archive for History of the League of Communists with the Historical Institute of Montenegro. The author provides data on the new structure of that scientific institution, its personnel and operations, the strengthening of its workforce with the help of its own scientific staff who had established themselves in the country and abroad, their participation in scientific conferences, specialisations, presence in the scientific life of Montenegro.